

De omvang van de buitenlandse handel van de Sovjetunie

DR. A. E. STEENGE*

Inleiding

De laatste tijd valt er een vergrote belangstelling waar te nemen voor het Russische economische systeem. Een niet onaanzienlijk deel van de gevoerde discussie gaat daarbij om de vraag in hoeverre de westerse import hierbij van belang is. Opvallend is echter hoe weinig we in feite nog over de Sovjet-economie weten. Goed kwantitatief onderbouwd onderzoek is betrekkelijk schaars. Dit kan grotendeels worden verklaard uit het feit dat de bronnen uit de Sovjetunie voor westerse onderzoekers vaak niet toereikend zijn om economisch-econometrisch onderzoek uit te voeren zoals dat voor „kapitalistische” landen gebruikelijk is. Toch bereiken ons af en toe berichten dat bepaalde hooggekwalificeerde onderzoekers erin geslaagd zijn om aan de hand van zeer gedetailleerd cijfermateriaal uitspraken te doen over de Russische economie.

Het betreft hier een onderzoek naar de omvang van de buitenlandse handel van de Sovjetunie. Een van de gevestigde opinies op dit terrein is dat de buitenlandse handel relatief klein is t.o.v. de Sovjet-economie als geheel; het land zou kunnen worden beschouwd als een autarkische kolos, vrijwel immuun voor invloeden van buitenaf. Een aantal onderzoekers meent daarentegen dat deze opvatting is verouderd, en dat de Sovjetunie wel degelijk gevoelig is voor het gebeuren in de rest van de wereld. Wat echter tot dusverre een in hoofdzaak tot academische kringen beperkte „methodenstrijd” was, is recent uitgelopen op een twistpunt met politieke boventonen. Dit vooral n.a.v. de publikatie door het Amerikaanse Ministerie van Handel van uitgebreide excerpten van een in haar opdracht verricht onderzoek naar de buitenlandse handel van de Sovjetunie 1). Deze studie is verricht door Vladimir G. Treml en Barry L. Kostinsky, beiden specialisten op het gebied van de Russische economie. Beide auteurs hebben via een nieuwe methode (Philip Geyelin, een bekend Amerikaans politiek commentator, sprak al van een „new math” 2)) gevonden dat de omvang van de transacties van de Sovjetunie met het buitenland twee- tot driemaal zo groot is als tot nu toe werd aangenomen. De studie rekent daarmee af met het beeld van de Sovjetunie als een min of meer gesloten economisch systeem.

De studie heeft internationaal sterk de aandacht, getrokken. De *New York Times* schreef bij voorbeeld op haar voorpagina (13 juli jl.): „US says rise in trade by Soviet makes it vulnerable to sanctions”. De *Washington Post* had dezelfde dag een vergelijkbare kop: „Soviets held dependent on imports”. In ons land liet *Het Financieele Dagblad* zich uit in gelijke termen: „Moskou afhankelijker van importen dan aangenomen” (14 juli). Reacties kwamen vrijwel onmiddellijk: het Russische persbureau Tass noemde volgens *The International Herald Tribune* van 15 juli de studie een „obvious and crude falsehood”, en de Engelse *The Economist* (17 juli) vond de berekeningswijze niet helemaal correct: „probably a bit of a cheat”. Verder meldde *The International Herald Tribune* op 26 juli dat uit een (nog niet vrijgegeven) studie van het Amerikaanse Ministerie van Buitenlandse Zaken zou blijken dat een daling van de export naar de Sovjetunie de westelijke landen meer zou kunnen kosten dan de Russen. De discussie gaat nog steeds door. Zo stelde recent Alec Nove, een bekend Engels deskundige, in een artikel in het *NRC Handelsblad* van 17 augustus nog eens dat

economische sancties weinig uit zouden halen, maar dat die wel degelijk de Russische propagandamachine van pas zouden komen.

Te midden van al dit verbale geweld is de feitelijke inhoud van de studie echter niet of nauwelijks ter sprake gekomen. Aangezien de discussie rond Treml en Kostinsky's rapport nog wel enige tijd zal voortduren, lijkt iets meer feitenkennis omtrent de bovengenoemde „new math” op dit ogenblik gewenst. In het onderstaande zullen we daarom wat dieper ingaan op de gevolgde methodiek, enige van de resultaten presenteren, en een aantal kanttekeningen plaatsen bij de huidige discussie.

De „new math”

Doelgericht kwantitatief onderzoek op het gebied van de Sovjet-economie wordt niet alleen bemoeilijkt door een gebrek aan relevant statistisch materiaal. Een complicerende factor is eveneens het feit dat achter sommige termen in de (Sovjet-)statistiek andere definities en aggregaten schuil gaan dan de bij ons gebruikelijke. Zo kan de interpretatie van begrippen als „nationaal inkomen”, „invoer”, „productie” e.d. moeilijkheden opleveren. Een probleem van weer andere aard wordt gevormd door het feit dat er in het Sovjetstelsel verschillende prijssystemen naast elkaar voorkomen. Aangezien het niet altijd duidelijk is in welke prijzen bepaalde grootheden gemeten zijn, kan ook dit een bron van verwarring zijn. Dit hangt samen met het streven om de binnenlandse ontwikkelingen van die in het buitenland te isoleren. Een ander aspect is het feit dat de buitenlandse handel een staatsmonopolie is. Dit houdt onder meer in dat de contacten met het buitenland van alle instellingen en organisaties (zoals ministeries en bedrijven) via het Ministerie van Buitenlandse Handel lopen. Door dit ministerie worden de volumina en de prijzen van de buitenlandse transacties vastgesteld. In de transacties met het buitenland handelt het ministerie dus in *buitenlandse* valuta en in de *binnenlandse* handel (bij voorbeeld met een fabriek) in *roebels*. Hierbij wordt een dubbele boekhouding gevoerd: één in z.g. „*buitenlandse-handel*”-roebels en één in „*binnenlandse*” roebels. We zullen hier eerst ingaan op de eerste categorie, de buitenlandse-handelroebels.

Alle bij een transactie betrokken bedragen in buitenlandse munteenheden worden tegen een officieel vastgestelde koers geconverteerd in buitenlandse-handelroebels. Dit geldt zowel voor bedragen die verdiend worden via export als voor bedragen die moeten worden betaald voor de import van ar-

* De auteur is verbonden aan het Econometrisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen.

1) Vladimir G. Treml en Barry L. Kostinsky, *The domestic value of Soviet foreign trade: exports and imports in the 1972 input-output table*, Foreign Demographic Analysis Division, US Bureau of the Census, 1982.

2) *The International Herald Tribune*, 23 juli 1982, blz. 4.

tikelen. De koers waartegen de omrekening geschiedt werd voor de periode 1961 tot de devaluatie van de dollar in december 1971 vastgesteld op 0,9 roebel per dollar. Sindsdien wordt de koers periodiek bijgesteld door Gosbank (de staatsbank). Het doel van één en ander is voornamelijk administratief en boekhoudkundig van aard. De buitenlandse-handelroebels spelen vooral een rol bij het handhaven van de interne consistentie van nationale rekeningen, input-output tabellen, de boekhoudingen van Gosplan (het planbureau) en Gosbank e.d.

Het bedrag aan *binnenlandse roebels* dat de (Sovjet-)producent ontvangt van het Ministerie van Buitenlandse Handel of dat de koper moet betalen aan dat ministerie wordt, in theorie, vastgesteld met behulp van een aantal basisregels. Wat de export betreft, is het bedrag dat de producent ontvangt van het ministerie in principe gelijk aan de waarde die diezelfde hoeveelheid goederen op de thuismarkt zou opleveren. Omgekeerd geldt voor de invoer van goederen dat, wederom in beginsel, de prijs wordt betaald van een vergelijkbaar binnenlands produkt. Een en ander zou o.a. moeten garanderen dat fluctuaties op de wereldmarkt niet doorwerken in het binnenlandse prijsniveau.

Samenvattend kunnen we zeggen dat iedere transactie driemaal in de Sovjet-administratie voorkomt:

1. uitgedrukt in de vreemde valuta (bij voorbeeld in dollars), die ontvangen of betaald worden door het Ministerie van Buitenlandse Handel voor een geëxporteerde respectievelijk geïmporteerde hoeveelheid goederen;
2. uitgedrukt (vnl. om administratieve redenen) in buitenlandse-handelroebels volgens een officiële koers;
3. uitgedrukt in binnenlandse roebels (het bedrag dat een Sovjetfabrikant uiteindelijk van het ministerie ontvangt of aan dit ministerie moet betalen).

De nieuwe benadering van Treml en Kostinsky komt in feite neer op een uitgebreide analyse van de verschillen tussen de categorieën 2 en 3. Zij concludeerden o.a. dat een aanzienlijk deel van de export en import duurder is dan vergelijkbare produkten voor de binnenlandse markt. Volgens hen is door vroegere onderzoekers teveel het accent gelegd op statistieken luidend in buitenlandse-handelroebels en is te wei-

nig onderzoek gedaan naar gegevens in termen van de binnenlandse waarde. Hierdoor is een vertekening van het belang van de buitenlandse handel ontstaan waardoor de Sovjetunie in hogere mate autarkischer lijkt dan zij in feite is. Volgens beide auteurs moet het „werkelijke belang” van een buitenlandse transactie worden afgelezen uit de binnenlandse waarde. (We moeten hierbij overigens wel bedenken dat deze binnenlandse prijzen geen marktprijzen zijn zoals wij die kennen. Ze corresponderen niet of nauwelijks met schaarstefactoren. Ze zijn dan ook minder geschikt voor allocatieve doeleinden bij de produktieplanning. In dit verband wordt er vaak op gewezen dat een Russische onderneming binnenlandse en buitenlandse prijzen niet op een efficiënte wijze met elkaar kan vergelijken om tot beslissingen t.a.v. zijn produktie te komen 3).)

De resultaten

Treml en Kostinsky hebben empirisch gevonden dat bij de omrekening van buitenlandse-handelroebels tot binnenlandse roebels voor de meeste produkten een conversiefactor gehanteerd wordt die het geïmporteerde goed aanzienlijk duurder maakt dan het binnenlandse „equivalent”. Het grootste deel van hun studie is gewijd aan een bespreking van de methoden die zijn gehanteerd om binnenlandse prijzen te berekenen voor zo'n 60 à 70 importcategorieën. (Een aantal goederen kan, per definitie, niet worden ingevoerd, zoals bepaalde typen diensten. Daarom is het niet mogelijk voor alle sectoren van de economie een binnenlandse prijs te bepalen.) Treml en Kostinsky vonden dat de regel dat de import binnenlands zou worden verhandeld tegen de prijzen voor vergelijkbare binnenlandse produkten in zijn algemeenheid niet opgaat. Veeleer was het zo dat voor een groot aantal goederen de wereldmarktprijs steeds meer doorslaggevend werd. Een analoge ontwikkeling constateerden zij voor wat de export betreft. In tabel 1 zijn de gemiddelde conversiecoëfficiënten om bedragen in buitenlandse-handelroebels om te

3) Zie bij voorbeeld M. Ellman, *Socialistische planning in theorie en praktijk*, Samson, 1980, Hfd. 9.

Tabel 1. Waarde van de import en export van de Sovjetunie in binnen- en buitenlandse valuta (in mln. roebels)

Jaar	Waarde van de invoer			Waarde van de uitvoer		
	Buitenlandse handelroebel	Conversiefactor	Binnenlandse handelroebel	Buitenlandse handelroebel	Conversiefactor	Binnenlandse handelroebel
1960	5.066	2,37	12.000	5.007	1,06	5.307
1961	5.245	2,40	12.590	5.999	1,09	5.885
1962	5.810	2,32	13.480	6.328	1,09	6.898
1963	6.353	2,18	13.850	6.545	1,09	7.134
1964	6.963	2,12	14.760	6.915	1,09	7.537
1965	7.253	2,17	15.740	7.357	1,14	8.387
1966	7.122	2,20	15.639	7.957	1,21	9.614
1967	7.683	2,36	18.130	8.687	1,39	12.075
1968	8.469	2,36	19.987	9.751	1,61	15.409
1969	9.294	2,36	21.934	10.490	1,63	17.099
1970	10.559	2,36	24.919	11.520	1,59	18.300
1971	11.232	2,36	26.508	12.426	1,50	18.639
1972	13.309	2,36	31.375	12.734	1,40	17.819
1973	15.544	2,44	37.929	15.802	1,28	20.227
1974	18.829	2,21	41.612	20.738	1,12	23.227
1975	26.671	2,04	54.400	24.034	0,59	22.900
1976	28.733	2,12	60.914	28.022	0,88	24.659
1977	30.093	2,16	65.001	33.255	0,82	27.269
1978	34.554	2,27	78.438	35.670	0,81	28.893

rekenen in binnenlandse roebels en de export en de import in binnen- en buitenlandse roebels weergegeven.

Uit tabel 1 kan men een „feitelijke” koers tussen roebel en dollar afleiden (zie tabel 2).

Tabel 2. Officiële en op de totale buitenlandse handel gebaseerde roebel-dollar koers

Jaar	Gemiddelde export-import-conversie coëfficiënt	Officiële roebel-dollar koers	Roebel-dollar koers gebaseerd op totale buitenlandse handel
1965	1,651	0,900	1,486
1970	1,957	0,900	1,761
1972	1,895	0,824	1,561
1975	1,525	0,720	1,098
1976	1,508	0,754	1,137
1977	1,451	0,736	1,068
1978	1,523	0,681	1,037

We zien uit tabel 2 dat volgens de officiële koers de waarde van de roebel sterk overgewaardeerd is. We kunnen verder aflezen dat de overwaardering is gezakt van bijna 100% in 1970 tot ongeveer 50% in 1978 4).

Als centrale grootheid om het belang van de im- en export te meten stellen Treml en Kostinsky voor de som van de import- en exportquote te nemen. Deze bereikte in 1970 de waarde van 0,155 en in 1980 0,27. Hiermee was de omvang van de buitenlandse handel van de Sovjetunie vergelijkbaar met die van de Verenigde Staten, althans volgens de auteurs van de studie. Zij wijzen er trouwens op dat de nauwkeurigheid van de cijfers voor sommige jaren kan variëren. Dit is grotendeels een gevolg van het feit dat van een aantal jaren (min of meer) exacte cijfers bekend waren, terwijl voor andere jaren deze verkregen moesten worden via inter- en extrapoliëtechnieken.

Slotbeschouwing

De nieuwe berekeningen van Treml en Kostinsky tonen ons een Russische economie die er heel anders uitziet dan tot nog toe werd aangenomen. Het beeld van een in grote mate autarkisch systeem is niet meer aanwezig. De auteurs wijzen de aanzienlijke verschillen tussen hun bevindingen en die van andere specialisten met name aan het feit dat deze laatsten te weinig de *binnenlandse* economische situatie in de Sovjetunie in hun beschouwingen hebben betrokken. Hun werk is daarom minder geschikt om de officiële statistieken, die veelal luiden in de (overgewaardeerde) buitenlandse-handelroebels, de nodige „diepte” te geven. We kunnen, volgens Treml en Kostinsky, de conversiecoëfficiënten zien als parameters die de extra inspanningen registreren die de Russen zich moeten getroosten om hun produkten internationaal concurrerend te maken. Zo beschouwd zijn deze coëfficiënten in feite maatstaven voor systematische kwaliteitsverschillen.

Zoals in de inleiding al is vermeld, heeft de studie veel kritiek losgemaakt. Op zich genomen is het eigenlijk merkwaardig dat de „grote” kritiek nu pas loskomt. De heftigheid van de huidige kritiek kan voor een deel worden herleid tot het feit dat het nu gaat om een studie van regeringswege. De kritiek richt zich vooral op de vraag of het berekenen van de z.g.

„binnenlandse” prijzen voor geïmporteerde goederen wel zinvol is. Het achterliggende idee hierbij is dan in de regel dat de import- en exporttotalen „ongeveer” in evenwicht zouden moeten zijn. Uit tabel 1 bleek echter dat bij voorbeeld in 1978 de invoer de uitvoer (in binnenlandse roebels) zeer aanzienlijk overtrof. Bekijken we daarentegen de in- en uitvoertotalen in buitenlandse-handelroebels, dan zien we dat beide — ruwweg — op hetzelfde niveau staan.

De kritiek op dit punt lijkt ons toch niet terecht. Het betreft hier goederen die in het Sovjetsysteem van meer betekenis zijn dan op grond van de officiële statistieken verwacht zou mogen worden. Dat Treml en Kostinsky deze grotere (interne) betekenis aflezen uit het feit dat de prijzen die *werkelijk* betaald worden door de kopers van importgoederen en die *werkelijk* ontvangen worden door de producenten van exportgoederen, lijkt ons alleszins te rechtvaardigen. Als de hele discussie iets aantoonde, dan is dat wel hoezeer berekeningen gewenst zijn in „echte” marktprijzen, d.w.z. in prijzen verkregen op een markt voor vragers en aanbieders, zoals de economische theorie die graag voorschrijft. Het berekenen van dat soort prijzen, die nuttigheid en schaarste weerspiegelen, is echter een uitdaging die momenteel nog te zwaar lijkt.

Impliceert het rapport nu ook een toegenomen kwetsbaarheid („vulnerability”) van de Sovjetunie voor westerse sancties? Volgens Chapman, het hoofd van het Census Bureau, is dat wel het geval. Op deze interpretatie is, o.i. volledig juist, veel kritiek geweest. Velen hebben Chapman verweten een professionele studie te misbruiken voor een politiek doel, n.l. ondersteuning van het regeringsbeleid inzake de huidige handelsembargo's. Op dit punt kan men de auteurs van de studie echter niets verwijten, aangezien deze *interpretatie* volledig ontbreekt.

Wat zal de toekomst brengen? Ongetwijfeld zullen vele kwesties die in het rapport van Treml en Kostinsky aan de orde zijn gekomen, verder worden belicht en uitgewerkt. We moeten hierbij wel bedenken dat de wiskundige kant van dit soort economisch onderzoek nog in de kinderschoenen staat. Het is beslist niet uitgesloten dat in de nabije toekomst geheel nieuwe concepten zullen worden gepresenteerd. Dat hieraan al druk wordt gewerkt, blijkt o.a. uit recent werk van de Hongaar Kornai, waarin een nieuw begrippenapparaat wordt geïntroduceerd om de aan socialistische systemen inherente neiging tot structurele overschotten en tekorten te modelleren 5). Verder valt een ontwikkeling van specifieke „vulnerability”-studies te verwachten, waarin veel sterker dan tot nog toe de nadruk zal komen te liggen op factoren als improvisatie- en aanpassingsvermogen en de daarvoor te brengen offers. Gezien de huidige economische crisis en de vele spanningen tussen Oost en West kunnen we nog veel werk op dit gebied verwachten.

A. E. Steenge

4) Ellman, op. cit., blz. 308, noot 3, wijst erop dat er nauwelijks harde bewijzen zijn voor Sovjetmanipulatie met de ruilvoet. Door het accent te leggen op de discrepantie tussen prijzen in buitenlandse-handelroebels en de „gewone” binnenlandse prijzen, hebben Treml en Kostinsky dus zo'n „hard” bewijs kunnen leveren.

5) János Kornai, *Growth, shortage and efficiency*, Basil Blackwell, 1982.